

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
катедра методології та методів соціологічних досліджень

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Соціальна довіра в дослідженні сучасних суспільств»

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Соціологія»

Освітній ступінь: бакалавр

Кваліфікація: бакалавр з соціології

Автор:

Гупало Артем Ігорович,
студент 4 курсу

Наукова керівниця:

Сальнікова Світлана Анатоліївна
кандидат соціологічних наук, доцент

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри методології та методів соціологічних досліджень

Протокол № 12 від «24» травня 2022 р.

Зав. кафедри _____ доц. Микола СИДОРОВ

Київ - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Методологічні підходи до вивчення соціальної довіри	5
1.1. Інтерпретація поняття «соціальна довіра»	5
1.2. Дослідження соціальної довіри у вітчизняному науковому дискурсі.....	12
Висновки до Розділу 1.	15
РОЗДІЛ 2. Дослідження рівня довіри європейських країн	17
2.1. Формування індексу соціальної довіри	17
2.2. Аналіз соціальної довіри в Європейських країнах.	26
Висновки до Розділу 2.	32
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36
ДОДАТКИ	38

ВСТУП

Актуальність. Необхідність досліджень соціальної довіри зумовлена не лише усвідомленням її кризи та зниження її рівня в окремих частинах соціуму. Величезну соціальну проблему створює масштабний сучасний рух у напрямку зниження загального рівня соціальної довіри, який охоплює навіть суспільства з таким рівнем розвитку, що мають усі можливості до створення й панування в них «культури довіри». Різні дослідники, а зокрема, П. Штомпка, у своїх роботах підтверджує падіння рівня суспільної довіри, як до державних і недержавних інституцій, так і загального його рівня. Такі тенденції відзначаються в абсолютно різних соціальних прошарках та соціальних групах (Штомпка, 2012).

Суспільні й, зокрема, політичні перетворення, які активно відбуваються в Україні, відроджують науковий інтерес та зацікавленість дослідниками різних напрямків до вивчення соціальної довіри, перш за все як до основи соціального балансу і стабільності. Наявність соціальної довіри в суспільстві без перебільшення є одним з найважливіших аспектів і передумов усіх суспільних відносин і водночас ключовим критерієм, за допомогою якого індивіди досліджують і набувають знань про соціальну реальність. Українське суспільство є досить молодим та неоднозначним. Впровадження масштабного проекту демократизації та лібералізації національного устрою, спричинене розвалом комуністичного устрою, вплинуло на всю соціальну структуру суспільства.

Зацікавленість наукової спільноти в дослідженні довіри ще більш бурхливо розвивається, коли в суспільстві відбуваються неоднозначні соціальні перетворення, великі суспільні потрясіння або ж соціальні, політичні чи економічні кризи. У таких умовах можливі різкі зрушення рівня соціальної довіри, що може потягнути за собою ще більші позитивні або негативні наслідки у майбутньому. Завдання соціолога полягає у постійному вивченні та контролі такого чинника суспільних трансформацій як соціальна довіра.

Актуальність досліджень довіри також залежить від реальних потреб сучасних суспільств, у тому числі й України, суспільство якої ще донедавна було обтяжене відчуженням і недовірою, а зараз демонструє величезний прорив і єднання, що створює позитивне соціальне поле для досліджень та підвищення рівня соціальної довіри.

Об'єктом роботи є соціальна довіра як явище соціальної реальності.

Предметом роботи є дослідження соціальної довіри в сучасних суспільствах.

Метою цієї роботи є представлення підходів до вимірювання соціальної довіри задля дослідження сучасних суспільств.

Завдання роботи полягають у тому, щоб:

- розкрити зміст поняття соціальної довіри;
- виявити особливості інтерпретації соціальної довіри;
- проаналізувати теоретичні наробки дослідників на тему соціальної довіри;
- продемонструвати можливості дослідження соціальної довіри на прикладі формування індексу соціальної довіри;
- охарактеризувати основні результати розрахунку індексу соціальної довіри.

Емпірична база дослідження: масиви даних Європейського соціального дослідження 2008, 2010, 2012, 2014, 2016 та 2018 років. Також у роботі використано вторинні дані ряду провідних національних соціологічних кампаній: Центр Разумкова, КМІС, Рейтинг та ін.

Методи дослідження: одновимірний аналіз, кореляційний аналіз, факторний аналіз.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні підходи до вивчення соціальної довіри

1.1. Інтерпретація поняття «соціальна довіра»

Поняття «довіра» в останні десятиліття стійко закріпилося в словниках соціальних наук, хоча це одне з найбільш неоднозначних понять у мові. Складність його дослідження полягає в тому, що довіру не можливо вивчати лише раціональними або логічними формами пізнання, оскільки це явище є одним із ірраціональних явищ соціальної реальності. В сучасному суспільстві люди прагнуть максимізувати споживання, часто відсуваючи соціокультурні ідеали та цінності на другий план. У той же час довіра як соціокультурний феномен виконує багато соціально важливих функцій і є цінним ресурсом суспільства. Часто рівень розвитку суспільства тісно пов'язаний з рівнем довіри. Тому неможливо вирішити проблеми людини та її життєвого світу без вирішення проблеми довіри. Слід також додати, що останнім часом соціальна довіра набуває все більшого значення в соціологічному знанні.

Категорія «соціальної довіри» є достатньо розробленою в українському науково-дослідницькому полі, особливо поширене її використання в соціології та психології. Не дивлячись на відносну абстрактність даного концепту його розробка, вимірювання та вивчення є достатньо поширеними у світі. Так, значна увага дослідженню та вивченню довіри приділяється у Всесвітньому дослідженні цінностей (WVS), в Європейському соціальному дослідженні (ESS) також є певні блоки питань, які вимірюють соціальну довіру. У вітчизняній науці концепт довіри розглядають Є. Головаха, Н. Костенко, С. Макеєв у монографії «Суспільство без довіри» (Головаха, Костенко, Макеєв, 2014).

Довіра є складним соціальним конструктом, елементом соціальної реальності, яка виникає лише в процесі соціальних взаємодій між суб'єктами для підтримки їх сталості. Довіра вибудовується як на рівні індивідуальної свідомості (як складова структури життєсвіту, яка свідомо чи несвідомо

конструюється індивідом) та на загальносуспільному рівні та виступає механізмом соціального зчеплення, згладжування інтеракцій. В умовах сучасних суспільств універсалізація внутрішньовидової довіри забезпечує зв'язність між акторами, попереджує формування установок на негативізм та антагонізм, спрощує, придушує та впорядковує біологічні інстинкти, вона є концептом культури. Довіра як інституційна норма передбачає, що поведінка учасників обміну регламентується не лише формальною складовою контракту, але й імпліцитно регулюється суспільними нормами.

С. Касталдо в своєму дослідженні визначень довіри детально проаналізував наявні в науковому дискурсі дефініції, в результаті чого зробив наступні висновки:

- По-перше, довіра як така тісно пов'язана з установками, очікуваннями, переконаннями або волевиявленнями суб'єктів.
- По-друге, довіра може висловлюватися до різних об'єктів на всіх соціальних рівнях, тобто це може бути як соціальний інститут чи організація, так і індивід чи соціальна група.
- По-третє, довіра дуже часто характеризується діями або поведінкою суб'єктів, тобто підкресленням активного аспекту довіри.
- По-четверте, визначення довіри передбачають зокрема наслідки довіри; суб'єкт передбачає майбутні дії контрагента та сприймає їх як позитивні, а тому довіряє.
- По-п'яте, ризики в контексті прийняття рішень передбачаються тлумаченням довіри (Castaldo, 2002).

Соціальна довіра є одним із найважливіших елементів сучасного життя. Довіра має багато різних дефініцій з іще більш різноманітними значеннями. Іноді довіра вказує на певні аспекти соціального життя, часто розкриває деякі частини особистого життя. Деякі дослідники вважають довіру настільки важливим елементом, що від нього залежить виживання соціальних груп і суспільств. Обсяг соціальної довіри різниться в різних соціумах, і з цього

приводу були зроблені різні уточнення. Дж. Коулман стверджує, що довіра є одним із найважливіших компонентів соціального капіталу (Coleman, 1990).

В науковому дискурсі циркулюють різні визначення довіри. П. Штомпка визначає довіру як «ставку на майбутні непередбачувані дії інших». Інакше кажучи, вважається, що довіра містить два основних компоненти: 1) особливі очікування (щодо того, як поводитиметься інший індивід у якійсь ситуації у майбутньому); 2) переконаність, впевненість у дії (ставка). Дане ним більш ширше визначення довіри має таку формулювання: «Довіра - виражене в дії, вжитій щодо партнера, очікування, що його реакції виявляться для нас вигідними, інакше кажучи, зроблена в умовах невпевненості ставка на партнера з очікуванням на його сприятливі нам відповідні дії» (Штомпка, 2007).

У міжособистісних та експертних відносинах соціальна довіра виявилася, з одного боку, вирішальним елементом прогресу, а з іншого боку, вона необхідна для розвитку соціальних контактів. Тим не менш, дослідження показали, що криза соціальної довіри розширюється, що вимагає більш детального та ґрунтовного вивчення. Соціальна довіра є багатодисциплінарною концепцією, оскільки вона глибоко пов'язана, серед іншого, із соціологією, соціальною психологією, економікою, менеджментом та організаційною поведінкою. З самого моменту народження ми потребуємо довіри, і це ніщо інше, як той сенс, який ми шукаємо серед різних агентів соціалізації, зокрема сім'ї, школи, колег з роботи і особливо у наших стосунках з однолітками. Соціолог Ентоні Гідденс стверджує, що сучасні суспільства покладаються здебільшого на експертні системи довіри, оскільки довіра є ключовим елементом у відносинах між особистістю та експертними системами (Гідденс, 2005).

М. Луман зазначав, що соціальна довіра (будучи засобом зменшення невизначеності) стає необхідною умовою суспільного розвитку внаслідок збільшення невпевненості людей в майбутньому, зростання кількості проблемних ситуацій (тобто зростанням небезпек та ризиків), збільшенням

складності та непрозорості сучасних суспільств (Луман, 2007). На думку ж П. Штомпки, проблема довіри з'являється у разі невизначеності та неконтрольованості майбутнього, тобто довіра необхідна тоді, коли немає впевненості у повному контролі над майбутніми подіями. А сучасні суспільства якраз і характеризуються збільшенням «зон ризику», розмиванням простору безпеки. Наслідком цього є збільшення потреби в довірі та, відповідно, в науковому аналізі довіри як соціального ресурсу і як реальної практики (заходи поширення довіри в суспільстві, характеру цієї довіри, умов виникнення та руйнування) (Штомпка, 2012).

П. Штомпка в межах своїх наробітків також розглянув життєво важливий аспект довіри. На його думку, у сучасному суспільстві існують деякі унікальні риси, які підкреслюють важливість та виводять роль соціальної довіри на вищі щаблі. Оскільки без довіри жити в сучасному світі неможливо, то побудова та підтримка довіри стала неминучою необхідністю соціальних взаємодій. Дослідник вважає, що важливість соціальної довіри та довіри до інших пов'язана з такими елементами, як: наявність сильної взаємної залежності, футуризм, підвищена складність соціальних ролей і розширення соціальних відносин, непередбачуваність та мінливість життя, необхідність постійного вибору з-поміж різних дій, підвищення автономії індивідів і, нарешті, регулярна наявність довкола індивідів незнайомих для них людей (Штомпка, 2007).

На думку П. Штомпки, залежно від очікувань дій інших є три типи орієнтацій: 1) надія/розчарування; 2) віра/сумнів; 3) довіра/недовіра. Перші два типи характеризуються пасивністю, дистанційованістю, прагненням уникнути яких-небудь зобов'язань. Довіра ж проявляється у вчинках, коли ми, незважаючи на невизначеність та ризик, все-таки діємо. В аналізі П. Штомпки поняття довіра/недовіра виступає важливим чинником взаємовідносин людей один з одним і ставлення до того суспільства, до якого відчувають належність, а також є однією з характеристик їх соціальних очікувань та поведінкових стратегій. Поняття «недовіра» тут є дзеркальним відображенням довіри. Це

теж ставка, але негативна: негативні очікування щодо дій інших та негативна, захисна впевненість. Термін «безвір'я» П. Штомпка пропонує використовувати для нейтральних ситуацій, коли утримуються як від проявів довіри, так та від недовіри. Безвір'я є тимчасовою, проміжною фазою процесу побудови/руйнування довіри, коли втрачено попередню довіру або розсіялася недовіра (Штомпка, 2007).

Терміни довіра/недовіра у П. Штомпки виступає, зокрема, як одна з характеристик соціальних очікувань та поведінкових стратегій індивідів. Дослідник робить висновок, що довіра в цілому виконує позитивну функцію: 1) для того, хто довіряє; 2) для того, кому довіряють; 3) для їхніх міжособистісних відносин; 4) для групи, організації та ширших спільнот. Отже, довіра заохочує товариськість, участь з іншими у різних формах об'єднань, таким чином збагачуючи мережу міжособистісних зв'язків, збільшуючи поле взаємодій та допускаючи велику інтимність у міжособистісних контактах (Штомпка, 2007).

Дж. Коулман стверджує, що соціальна довіра є однією з основних рис соціального капіталу та взаємних соціальних відносин. Довіра безпосередньо сприяє спілкуванню та взаємодії соціальних суб'єктів на економічній, соціальній, культурній та політичній аренах, і серед її переваг можна назвати процвітання соціального життя. Довіра в повсякденних взаємодіях забезпечує стабільність соціального капіталу та національну цілісність, оскільки будь-яке падіння почуття довіри призводить до кризи цілісності та розриву національної єдності (Coleman, 1990).

Такі вчені, як Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Ингелхарт, Ф. Тьонніс, Ф. Фукуяма, вивчали соціальну довіру на макро-рівні, підкреслюючи соціальний конструкт суспільства. Досліджуючи соціальну довіру, вони здебільшого зосередили свої дослідження на соціальній конструкції суспільства і концептуалізували довіру як особливість соціальних відносин або колективну характеристику в цілому. На мікрорівні, дослідження зосереджуються перш за все на міжособистісній довірі. Дослідники цього

підходу наголошують на дії як на основі дослідження та аналізу концепції соціальної довіри. Е. Еріксон, Дж. Коулман, П. Блау та Дж. Джонсон, серед інших, зосередилися на цьому рівні для вивчення соціальної довіри.

Соціальна довіра також має різноманітний позитивний ефект на економіку. У суспільстві з високим рівнем соціальної довіри менше формальностей, конфліктів та юридичних розглядів. З економічної точки зору, соціальна довіра скорочує транзакційні витрати, тобто витрати, пов'язані з гарантією виконання домовленостей. Довіра впливає не лише на економіку, а й покращує життя суспільства загалом. В умовах високого рівня соціальної довіри люди, як правило, більш задоволені тим, як вони контролюють своє життя, і можливостями, що відкриваються перед ними. Крім того, довіра – один із важливих факторів залучення до суспільного життя, зниження злочинності та забезпечення індивідуального щастя (Андреасон, 2017).

При вивченні соціальної довіри дослідник, так чи інакше, стикається з проблемою розведення цього поняття зі спорідненими поняттями. Зокрема з такими, як «віра» та «впевненість». Зовсім не очевидно, чим довіра до когось (іншої людини) або до чогось (організації, держави) відрізняється від віри у ці суб'єкти. Або що впевненість у діях того чи іншого контрагента відрізняється від довіри щодо нього. Найімовірніше, найважче провести границю між однокорінними термінами – віра та довіра. Зазвичай під вірою розуміється прийняття чогось (будь-якого твердження, явища) без достатнього обґрунтування, без практичних доказів; це переконаність у чомусь без опори на попередній досвід та достатні, з погляду формальної логіки, підстави. Але й у разі довіри ми маємо справу переважно з очікуваннями, які не мають часом достатнього обґрунтування, а іноді вони складається навіть усупереч таким підставам та обґрунтуванням.

Деякі дослідники описували ці поняття як елементи певної шкали. Зокрема Дж. Харріс в якості основи для аналітичного розмежування довіри, вневненості та віри використовував ступінь освідомленості індивіда про контрагента: «Довіра розташована у просторі між тотальним знанням і

тотальним незнанням. Цим вона, з одного боку, відрізняється від віри, яка не потребує перевірених знань, а з іншого боку, довіра відрізняється від впевненості, тому що не прив'язана до умов, в яких певна поведінка іншого відома» (Harris, 2002).

Розрізнення впевненості та довіри проводиться М. Луманом на основі співвіднесення з поняттями небезпек та ризиків. По-перше, має значення здатність індивіда розрізнити небезпеки та ризики. Впевненість, на його думку, виникає з припущення про одвічну передумову певної стратегії поведінки, тоді як довіра виникає в ситуації ризику: «Якщо ви не маєте альтернатив, це означає, що ви перебуваєте в ситуації впевненості. Якщо ж ви обираєте одну дію, віддаючи їй перевагу перед іншими, всупереч перспективі бути розчарованим у діях інших, ви визначаєте ситуацію як ситуацію довіри» (Luhman, 1979).

В даній роботі розглядатиметься розрізнення соціальної довіри на міжособистісну та інституційну (абстрактну), яке запропоноване Е. Гідденсом. Займаючись вивченням суспільств, що трансформуються, Е. Гідденс виокремив два типи соціальної довіри. Перший з них, це довіра до індивідів (тобто персоніфікована або заснована на міжособистісних зв'язках); 2) довіра до анонімних інших (виступає характеристикою абстрактних явищ), що передбачає позаособистісні зв'язки. Символічні знаки (до прикладу, гроші, засоби політичної легітимації) або експертні системи (здебільшого створюють соціальне та матеріальне забезпечення). Різновид довіри до анонімних інших, як стверджує Е. Гідденс, активно формується в наші часи. Загалом, до даного типу соціальної довіри можемо віднести політичну та економічну сфери суспільства, також інститути, організації і соціальний порядок загалом. Адже людина цілком може довіряти як політичному напрямку своєї держави, так і до більш конкретної економічної стабільності національної валюти. У цьому, на його думку, ці види довіри виконують абсолютно різні функції. Якщо соціальна довіра до «анонімних інших» формує почуття стабільності

суспільних відносин, то міжособистісна довіра сприяє формуванню почуття власної автентичності (Гидденс, 2005).

1.2. Дослідження соціальної довіри у вітчизняному науковому дискурсі

Як відзначають автори монографії «Суспільство без довіри» Є. Головаха, Н. Костенко, С. Макєєв, соціальна довіра є базисом не лише суспільних відносин, але і соціальних інститутів також. Без існування і відчуття більшого чи меншого ступеню довіри неможливе здійснення практично жодної соціальної дії. Дослідники відзначають, що знання, які ми набуваємо впродовж життя, завжди обмежені, і переважну більшість соціальних взаємодій ми можемо оцінювати лише з позиції довіри / недовіри, проте аж ніяк не знання (впевненості). Відповідно до цього, ключовою постає теза про те, що наявність (або відсутність) соціальної довіри це необхідна соціальна ознака як для забезпечення стійкості та стабільності суспільних відносин, так і для здійснення масштабних соціальних, політичних та економічних змін. Наукова зацікавленість темою соціальної довіри посилюється в періоди соціальної нестабільності та змін, коли рівень соціальної недовіри до різного роду політичних інституцій з боку великої кількості суспільних верств досягає такого рівня, коли вона стає активним ресурсом для впровадження трансформаційних процесів у суспільстві. Але й щодо стабільних суспільств ця тема досить популярна внаслідок очікувань, покладених на довіру під час прогнозування економічного розвитку та збереження соціальної стабільності (Головаха, Костенко, Макєєв, 2014).

О. Кожемякіна в статті за назвою «Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація» проводить функціональну концептуалізацію соціальної довіри через призму розуміння довіри як змістовної складової соціального капіталу. Визначаючи довіру як основу, зокрема, ціннісних норм соціального капіталу, дослідниця дає змогу

окреслити здатність соціальної довіри формувати готовність індивідів до взаємодії та формування нових організаційних форм; спроможність індивідів, не зважаючи на прихованість та завуальованість інтересів та мотивів контрагентів, покладатися на дії інших; у ситуаціях слабкого контролю або виникнення ризиків налаштовуватись на оптимістичні та позитивні прояви соціальної взаємодії. Розглядає дослідниця також різні індикатори соціальної довіри як базису особистісного соціального капіталу (Кожемякіна, 2016).

У колективній монографії, присвяченій ціннісно-нормативним системам і життєвим шансам пострадянських суспільств Пограниччя (Е. Мурадян, С. Сальнікова, Л. Титаренко, А. Широканова), соціолог С. Сальнікова досліджує зокрема особливості середовища соціальної довіри в Україні та Білорусі під впливом трансформаційних процесів в суспільствах цих країн. Використовуючи дані великої кількості емпіричних соціологічних досліджень з масивів різних дослідницьких проєктів та організацій, науковиця значно розширює уявлення про соціальну довіру у Східноєвропейському регіоні. Також в роботі розглядаються особливості соціальної довіри, які так чи інакше, розглядаються через призму певних соцієтальних та історичних подій, а опис соціальної довіри в динаміці, демонструє зокрема певні етапи в житті та розвитку означених суспільств. Ще одну велику цінність несе аналіз соціальної довіри в контексті різних соціально-економічних середовищ, а детальний аналіз різних факторів впливу на соціальну довіру, дав змогу робити ґрунтовні висновки щодо тенденцій, які мають місце в суспільствах східної Європи останні десятиліття (Мурадян и др., 2014).

Т. Стеценко у своїй роботі розглядає довіру у розумінні її як важливого соціального ресурсу суспільства. В межах статті дослідниця розвиває думку про те, що нині соціальна довіра є настільки важливим фактором існування суспільства, що теоретична концептуалізація соціальної довіри все більше відходить на задній план, а на передній виходить саме пошук і розробка практичного механізму керування соціальною довірою на благо суспільства, а також використання довіри як конкретного соціального ресурсу. Описуючи

головні напрямки дослідження соціальної довіри та виокремлюючи головні досягнення у цій сфері, дослідниця пояснює потребу в інтерпретації довіри як самостійної категорії соціологічного знання. Також дослідниця розглядає вітчизняні здобутки в сфері емпіричного дослідження рівня довіри в Україні. Ще однією частиною роботи є виявлення взаємовизначеності понять соціального капіталу та соціальної довіри (Стеценко, 2018).

Г. Андрущенко в свою чергу дослідила науково-дослідницькі погляди представників різних течій соціологічного знання на предмет вивчення ними довіри. В процесі систематизації великої кількості наробків, було сформульоване авторське розуміння подібних за змістом понять «інституціональної довіри», «соціальної довіри» та «узагальненої довіри». Результатом роботи стало підбиття підсумків про те, що собою представляє кожен із розглянутих видів довіри, як відрізняються суб'єкто-об'єктними ознаками цих понять. Також були висловлені думки про те, які є особливості формування соціальної довіри, її вплив на функціонування суспільства в цілому та окремих його інституцій, зазначені позитивні наслідки формування соціальної довіри у суспільстві та підкреслено загальну тенденцію до кризи соціальної довіри в соціумі (Андрущенко, 2016).

О. Кузьмук у своїй роботі підійшла саме до теоретичної інтерпретації поняття соціальної довіри в соціологічному вимірі. Відповідно до цього, авторка з'ясувала теоретичне підґрунтя та окреслила основи соціологічних підходів до дослідження соціальної довіри, а також визначила основні види та ознаки довіри в соціології. В межах статті дослідниця, зокрема, взяла за мету виявлення та формулювання ключових аспектів соціальної довіри, задля відкриття можливості емпіричного вимірювання цього поняття в майбутніх соціологічних дослідженнях. Також, що не менш важливо, авторка спробувала описати механізм довіри до органів політичної влади. В результаті дослідження теоретичних наробків, здебільшого, західних соціологів, авторка відзначає специфічність соціальної довіри, існування її подвійного характеру: природнього та штучно сформованого (Кузьмук, 2015).

А. Бова відзначав появу проблеми соціологічного крос-культурного порівняння здобутків і результатів великої кількості соціологічних досліджень соціальної довіри, а також, що важливо, співвідношення даних та виявлення ключових тенденцій соціальної довіри до соціальних інститутів в Україні. Здійснивши огляд різноманітних емпіричних досліджень соціальної довіри в Україні та у світі загалом було окреслене явище ерозії соціальної довіри, та її причини, а також виявлені характерні ознаки та закономірності в рівні соціальної довіри. В статті розглядаються результати «Глобального барометру», проекту «Моніторингу глобальних проблем», соціологічного дослідження «Голос народу», «Європейського барометру», «Нового європейського барометру» та дослідження компанії «Социс» (Бова, 2004).

Висновки до Розділу 1

Отже, у цьому розділі нами були розглянуті різноманітні теоретичні підходи до визначення та інтерпретації соціальної довіри. Наголошені ключові відмінності від споріднених соціальних концептів та явищ дають змогу чітко формувати уявлення про значення соціальної довіри для розвитку та життєдіяльності соціальних утворень. Проаналізувавши напрацювання різних дослідників, можемо підкреслити також виокремлення впливу соціальної довіри на функціонування соціальних взаємодій. Загалом можемо вважати, що соціальна довіра – це неймовірно цінний ресурс як для індивіда, так і для суспільства загалом, специфічність якого полягає в тому, що він не виникає сам по собі, а створюється і формується завдяки різним соціальним, політичним та економічним процесам.

Таким чином, довіра є базовою складовою як людських відносин, так і соціальних інститутів. Фактично жодна соціальна дія не може не ґрунтуватися на тій чи іншій мірі довіри. Людські знання і досвід є багато в чому обмеженими, більшість соціальних взаємодій спрощуються до оцінки за двобальною шкалою «довіри чи недовіри». Тому наявність чи відсутність довіри необхідна як для забезпечення стійкості суспільних відносин, так і для

здійснення масштабних структурних змін. Значимість соціальної довіри як важливого фактору існування суспільства, на думку науковців, надає пріоритету розробці практичного механізму керування соціальною довірою на благо суспільства теоретичній концептуалізації соціальної довіри.

РОЗДІЛ 2. Дослідження соціальної довіри в європейських країнах

2.1. Формування індексу соціальної довіри

Надалі у своїй роботі наведу приклад дослідження соціальної довіри. Проведемо аналіз даних з масиву European Social Survey (2018). У опитувальнику ESS наведені наступні питання, які мають на меті виміряти рівень довіри у суспільстві. Числові коди запитань для різних хвиль дослідження відрізняються. Перші три питання вимірюють саме довіру, яка проявляється у міжособистісних відносинах і мають наступні формулювання:

- «Як Ви вважаєте, в цілому, більшості людей можна довіряти чи варто бути обережним, маючи справу з людьми?» (A₃);
- «Як Ви вважаєте, більшість людей намагатимуться використати або ошукати Вас, якщо будуть мати нагоду, чи вони будуть намагатись поводити себе чесно та порядно?» (A₄);
- «На Вашу думку, люди в основному намагаються допомагати іншим або дбають про власний інтерес?» (A₅).

Усі ознаки вимірюються за 11 бальною шкалою, в якій значення 0 дорівнює найнижчій довірі, а значення 10 – найвищій. В додатку наведено приклади шкал, які використовуються в опитувальнику (див. Додаток А).

Наступний блок питань має таку ж саму шкалу, як і попередні (див. Додаток А), проте вимірює довіру до різних державних і міжнародних інституцій, а саме довіру до:

- Верховної ради України (парламенту) (B₂),
- Судово-правової системи (B₃),
- Поліції (B₄),
- Політиків (B₅),
- Політичних партій (B₆),
- Європейського парламенту (B₇),
- ООН (B₈).

Таким чином, довіру можна умовно розділити на дві групи, виокремлюючи міжособистісну довіру та довіру до інституцій.

Також з опитувальника можна виокремити декілька ознак, які можуть впливати на рівень довіри, тому що теоретично ті ж самі освіта, чи дохід можуть спричиняти певні відмінності. Саме тому доцільно взяти до уваги наступні ознаки соціально-демографічного блоку:

1. Вік
2. Рівень освіти
3. Доходи
4. Сімейний стан
5. Тип зайнятості
6. Тип населеного пункту проживання
7. Країна проживання

Також слід не забувати і про особистісні фактори, які також можуть активно справляти вплив на рівень довіри. До таких відносяться наступні: оцінка задоволеності життям, оцінка задоволеності станом економіки в країні і оцінка рівня щастя.

На основі десяти змінних (3-х міжособистісної довіри і 7-ми інституційної довіри) у масиві даних ESS (представлених вище питаннями із опитувальника) можна сформувати індекс довіри. Так як відповіді набувають значень від 0 до 10, то і значення індексу буде доцільно використовувати в цій же шкалі. Отже, для побудованого показника шкала буде аналогічною: 0 відповідає мінімальному значенню індексу, а 10 – його максимальному значенню. Відповідно, можна розрахувати індекс соціальної довіри за формулою:

$$TrustIndex = \frac{\frac{A_3 + A_4 + A_5}{3} + \frac{B_2 + B_3 + B_4 + B_5 + B_6 + B_7 + B_8}{7}}{2}$$

Для визначення значень індексу в SPSS я використовував наступну формулу обрахунку, подану назвами відповідних змінних:

$$\text{Trust} = (((\text{ppltrst} + \text{pplfair} + \text{pplhlp})/3) + ((\text{trstprl} + \text{trstlgl} + \text{trstplc} + \text{trstplt} + \text{trstprt} + \text{trstep} + \text{trstun})/7))/2$$

Задля перевірки такого розрахунку індексу варто провести процедуру факторного аналізу (ФА). Для процедури ФА був обраний метод обертання варімакс, який використовується, перш за все, через складність і недоцільність інтерпретації неортогональних рішень для пояснення соціальних конструктів. В таблиці 1 (див. Додаток Б) наведені результати факторного аналізу ознак, що вимірюються в масиві. В результаті статистичної процедури факторного аналізу виділяється сім груп факторів, проте для використання в подальшому аналізі таке рішення не дозволяє нам адекватно обґрунтовувати результати, адже надмірна кількість груп факторів створює значні труднощі і не є доцільною.

Так як ми використовуємо для аналізу готовий набір даних, який вже попередньо опрацьований, то загалом ми не можемо впливати ні на логіку дослідження загалом, ні на питання в програмі, ні на їх еквіваленти в анкеті. Саме тому для спрощення і зменшення кількості груп факторів доцільно використовувати вже готові теоретичні конструкти.

Виділені нами раніше типи довіри, а саме міжособистісна та інституційна, можуть бути досить схожими в певних аспектах та вимірах, проте аж ніяк не однаковими. Для доведення даного твердження було здійснено процедуру кореляційного аналізу, результати якого можемо спостерігати в таблицях 2 та 3 (див. Додаток Б).

Якщо побудувати таблиці показників для кожної країни (ESS 9), де значення розташовані від більших до менших за двома ознаками, можна говорити про певні закономірності (таблиця 4, див Додаток Б). Перша з них вказує на те, що в абсолютній більшості країн міжособистісна довіра

переважає над довірою інституційною (окрім Угорщини, Польщі, Кіпру). Друга дає підстави вважати, що в більш розвинених країнах рівень довіри загалом вищий. Зокрема країни, які займають лідируючі позиції в таблиці дуже часто характеризуються як такі, в яких досить високий рівень життя, і отримують високі позиції при вимірюванні інших ознак також.

Надалі для використання двогрупового рішення слід зробити статистичну перевірку, щоб підтвердити доцільність виокремлення таких категорій. Для цього проведемо перевірку за допомогою статистичної процедури факторного аналізу (метод обертання варімакс). В таблиці 5 (див. Додаток Б) зображено результати статистичної процедури. Згідно з ними ми можемо підтвердити доцільність використання поділу ознак на дві групи. В даній таблиці бачимо чіткий розподіл ознак до групи міжособистісної довіри, та до групи інституційної довіри, про які вже згадувалось раніше. Надалі слід провести кореляційний аналіз обраних ознак в обох групах. Варто відзначити, що результати кореляційного аналізу, зазначені в таблицях 6 та 7 (див. Додаток Б), дають змогу абсолютно точно використовувати та трактувати показники індексу соціальної довіри для означення рівня соціальної довіри європейських країн.

Для того, щоб підтвердити можливість пов'язувати показники розрахованого індексу з певними соціальними елементами, слід також перевірити, чи існує зв'язок між індексом соціальної довіри та іншими соціальними показниками, які вимірюються в масиві Європейського соціального дослідження.

Як бачимо з таблиці 8 (див. Додаток Б), розрахований індекс має зв'язок з іншими соціальними показниками, які вимірюються в масиві, зокрема можна відзначити найвищий зв'язок з системою освіти, системою охорони здоров'я, задоволеністю демократією, роботою уряду, економічним станом, рівнем щастя, задоволеністю життям. Такий зв'язок дає нам змогу зробити висновок про те, що соціальна довіра є соціально важливим елементом, а вимірювання

рівня довіри в тому чи іншому суспільстві, дозволяє нам досліджувати і пояснювати різні соціальні явища чи проблеми.

Побудуємо створений індекс соціальної довіри для декількох масивів ESS різних років, що дасть нам змогу не лише оцінити динаміку індексу для різних країн, а й визначити тенденції, які розвивалися в європейських країнах протягом хвилей дослідження.

Таблиця 1

Індекс соціальної довіри - 2018

№	Country	Index	N	№	Country	Index	N
1	Norway	6,5708	1116	11	Hungary	4,8776	1507
2	Finland	6,4708	1652	12	France	4,8270	1823
3	Netherlands	6,1137	1514	13	Czechia	4,7715	2123
4	Switzerland	6,0108	1270	14	Italy	4,6108	2386
5	Austria	5,5996	2241	15	Slovenia	4,4033	1144
6	Ireland	5,4304	1858	16	Poland	4,3528	1241
7	Germany	5,4081	2200	17	Cyprus	4,0114	677
8	Estonia	5,3025	1708	18	Serbia	3,5410	1660
9	Belgium	5,1749	1678	19	Bulgaria	3,2678	1571
10	UnitedKingdom	5,0755	1990				

Згідно з показниками індексу соціальної довіри, розрахованими для європейських країн за даними 2018 року, можемо відзначити, що найвищі значення мають такі країни, як Норвегія, Фінляндія та Нідерланди. Найнижчі значення, в свою чергу, демонструють Болгарія, Сербія та Кіпр. Список очолюють країни з високим рівнем розвитку та соціальним благополуччям, в той час як нижчі щаблі посідають країни зі значно нижчим рівнем розвитку.

Таблиця 2

Індекс соціальної довіри - 2016

№	Country	Index	N	№	Country	Index	N
1	Norway	6,5431	1315	13	Lithuania	4,9306	1818
2	Finland	6,3379	1849	14	Czechia	4,7996	2107
3	Iceland	6,1631	717	15	Hungary	4,7167	1400
4	Sweden	6,0165	1350	16	Israel	4,7142	1750
5	Switzerland	5,9309	1337	17	France	4,6770	1973
6	Netherlands	5,8404	1515	18	Spain	4,5118	1600
7	Ireland	5,4499	2249	19	Portugal	4,3426	1136
8	Germany	5,3611	2667	20	Slovenia	4,3086	1173
9	Estonia	5,2871	1764	21	russianfederation	4,2471	1856
10	Austria	5,2738	1834	22	Italy	4,2088	2323
11	UnitedKingdom	5,2094	1758	23	Poland	4,0999	1369
12	Belgium	5,1123	1706				

Відповідно до значень індексу, розрахованими для європейських країн за даними 2016 року, можемо сказати, що лідерство займають країни північного регіону Європи, зокрема першу та другу позицію знову займають Норвегія та Фінляндія відповідно, третє ж місце у Ісландії. Найнижчі значення мають такі країни як Польща, Італія та російська федерація.

Таблиця 3

Індекс соціальної довіри - 2014

№	Country	Index	N	№	Country	Index	N
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Denmark	8,0976	1372	12	Austria	6,2250	1549
2	Norway	8,0161	1248	13	France	5,9660	1783

Продовж. табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8
3	Finland	7,7804	1962	14	Israel	5,8242	1579
4	Sweden	7,7475	1558	15	Lithuania	5,7290	1792
5	Switzerland	7,3057	1323	16	Czechia	5,6458	1972
6	Netherlands	7,1687	1779	17	Spain	5,6036	1566
7	UnitedKingdom	6,5113	1977	18	Hungary	5,5129	1460
8	Ireland	6,5040	1959	19	Slovenia	5,1655	1009
9	Germany	6,5013	2829	20	Portugal	5,0185	1112
10	Estonia	6,3960	1779	21	Poland	4,8360	1309
11	Belgium	6,3015	1713				

Посилаючись на дані з таблиці 3, які демонструють нам значення індексу соціальної довіри в країнах Європи у 2014 році, бачимо, що найвищі показники мають країни Скандинавії, такі як Данія та Норвегія, за ними слідує Фінляндія. Останні позиції в списку мають Польща, Португалія та Словенія.

Таблиця 4

Індекс соціальної довіри - 2012

№	Country	Index	N	№	Country	Index	N
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Denmark	6,6042	1437	16	Hungary	4,6048	1707
2	Norway	6,3458	1383	17	Spain	4,3734	1648
3	Finland	6,2440	2086	18	Italy	4,2469	852
4	Sweden	5,9302	1639	19	Slovenia	4,2072	1033
5	Switzerland	5,8719	1250	20	Czechia	4,1907	1770
6	Iceland	5,7709	552	21	Albania	3,9866	1056

Продовж. табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8
7	Netherlands	5,7282	1687	22	Poland	3,9762	1463
8	UnitedKingdom	5,1584	1771	23	russianfederation	3,9516	1669
9	Germany	5,1154	2660	24	Slovakia	3,8082	1675
10	Belgium	5,0951	1809	25	Cyprus	3,7291	921
11	Ireland	5,0080	2163	26	Portugal	3,6358	1841
12	Estonia	4,9639	1928	27	Kosovo	3,5272	1105
13	France	4,7036	1874	28	Ukraine	3,4317	1249
14	Israel	4,6503	1441	29	Bulgaria	3,2470	1576
15	Lithuania	4,6380	1588				

Як бачимо з таблиці 4, в списку розрахованих значень індексу соціальної довіри в країнах Європи в 2012 році на верхніх щаблях без змін, від так, його знову очолюють країни півночі: Данія, Норвегія та Фінляндія. Найменші значення мають Болгарія, Україна та Косово.

Таблиця 5

Індекс соціальної довіри - 2010

№	Country	Index	N	№	Country	Index	N
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Denmark	8,1188	1378	15	Israel	5,6856	1403
2	Norway	7,9286	1303	16	Poland	5,4119	1380
3	Sweden	7,8190	1216	17	Czechia	5,3510	2156
4	Finland	7,7052	1777	18	Cyprus	5,3127	857
5	Netherlands	7,2937	1678	19	Lithuania	5,2426	1136
6	Switzerland	7,1730	1239	20	russianfederation	5,1563	1650
7	Estonia	6,7199	1394	21	Slovakia	5,0867	1582

Продовж. табл. 5

1	2	3	4	5	6	7	8
8	UnitedKingdom	6,4195	1862	22	Portugal	4,9000	1672
9	Belgium	6,3147	1634	23	Slovenia	4,8714	1158
10	Ireland	6,2849	2007	24	Croatia	4,8349	1384
11	Germany	6,1448	2626	25	Ukraine	4,5191	1145
12	Spain	5,9606	1648	26	Bulgaria	4,3349	1764
13	France	5,7785	1644	27	Greece	4,1300	2502
14	Hungary	5,6957	1269				

Найвищі показники індексу соціальної довіри, розрахованого для європейських країн за даними 2010 року, мають представники Скандинавії: Данія, Норвегія та Швеція. Найбільш низькі значення мають Греція, Болгарія та Україна.

Таблиця 6

Індекс соціальної довіри - 2008

№	Country	Index	N	№	Country	Index	N
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Denmark	6,5959	1392	16	Israel	4,5486	1531
2	Finland	6,2234	2064	17	Slovakia	4,3193	1509
3	Norway	6,2155	1324	18	Czechia	4,2401	1813
4	Sweden	6,0026	1548	19	Poland	4,0697	1285
5	Netherlands	5,7270	1613	20	Portugal	4,0696	1804
6	Switzerland	5,6965	1435	21	russianfederation	4,0270	1499
7	Ireland	5,2223	1605	22	Latvia	3,9975	1576
8	Belgium	5,0654	1661	23	Hungary	3,8887	1232
9	Germany	5,0201	2424	24	Romania	3,8620	1753

1	2	3	4	5	6	7	8
10	UnitedKingdom	5,0151	2043	25	Greece	3,7262	1935
11	Estonia	5,0068	1240	26	Croatia	3,6200	1263
12	Cyprus	4,9886	1013	27	Turkey	3,5362	2032
13	Spain	4,8109	1955	28	Bulgaria	3,2261	1549
14	France	4,7317	1938	29	Ukraine	2,9237	1165
15	Slovenia	4,5526	1089				

Дивлячись на значення індексу соціальної довіри для країн Європи у 2008 році, можемо відзначити, що у лідируючих позиціях знову перебувають Данія, Фінляндія та Норвегія. Найнижчі значення мають Україна, Болгарія та Туреччина.

2.2. Аналіз соціальної довіри в Європейських країнах

Як бачимо з таблиць 1-6, індекс соціальної довіри надає можливості для подальшого аналізу. Перш за все, це можливість порівнювати показники з плином часу, що є досить цінною ознакою для соціальних показників. Можливість порівнювати країни між собою за рівнем довіри і “прив’язувати” це до різних соціальних перетворень та явищ. Оцінюючи позиції країн в таблицях можна визначати певні закономірності серед країн Європи.

Оцінивши значення розрахованих індексів, слід відзначити, що саме країни з високим рівнем розвитку отримують більш високі та здебільшого стабільні показники. Вочевидь, таку тенденцію можна пояснити більшою від інших розвиненістю національних і державних систем. Відповідно, концепт довіри в цих країнах – це потужно вкорінене явище в соціетальній системі. Слід зазначити, що найчастіше в першій п’ятірці країн в таблицях знаходяться країни Скандинавії та Північної Європи. А отже, підтримуваний державний устрій та лібералізація соціальних інститутів сприяє збереженню у суспільстві

довіри як до державних структур, так і міжособистісної довіри. Нижні щаблі списку, навпаки, посідають країни східноєвропейського регіону. В таких країнах спостерігається проблемність суспільної довіри. Серед таких країн знаходиться і Україна. Варто зазначити, що існує певна тенденція, при якій, як ми бачимо, високорозвинені демократії та країни з високим рівнем життя населення мають значно вищі показники індексу довіри. Ці ж країни посідають лідируючі позиції і за іншими соціальними показниками, це можна проілюструвати за допомогою, наприклад, індексу щастя, індексу людського розвитку чи індексу демократизації.

Відповідно до наведених таблиць, також неможливо не помітити умовний поділ країн на 3 групи. Це країни з високим, середнім та низьким показником розрахованого індексу. До країн з високим рівнем соціальної довіри відносяться Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Ірландія. Як бачимо, ця група формується переважно з країн Північної Європи, що мають сталу економічну систему, високий рівень життя населення, ліберальну державну політику та підтримують рівноправну структуру суспільства. Молоді країни зі слабо розвиненою демократичною системою та переважно комуністичним минулим, із року в рік займають нижні позиції у списку, серед них: Україна, Польща, Болгарія, росія, Словенія та інші. Такі значення індексів можна пояснити повільним рівнем розвитку, слабкою економічною системою, недостатньою задоволеністю життям, а також неоднозначністю або нестабільністю політичного устрою. Посередині між цими двома групами країн, знаходяться країни із середніми показниками індексу, до них переважно потрапляють сучасні політичні лідери Європейського регіону, серед яких: Німеччина, Великобританія, Франція, Італія та інші.

Відзначаючи країни першого кластеру, можна вважати, що розвитку соціальної довіри в цих суспільствах сприяли народні рухи, започатковані ще в 19 столітті. Велике значення мало те, що завдяки народним рухам на низовому рівні виникли місцеві об'єднання із демократичною моделлю управління. Трохи згодом ці об'єднання побудували відносини з державою,

яка підтримувала їх у різний спосіб, у тому числі й економічний. Іншими важливими аспектами, що сприяли підвищенню рівня довіри, особливо в останні десятиліття, були справедливі громадські інститути, низький рівень корупції, боротьба з бідністю та політика держави, спрямована на досягнення загального добробуту. Високий рівень освіти, низьке безробіття та однорідність населення – насамперед економічне – також стали сферами, в яких держава діяла успішно. Ці країни мають не лише достатньо збалансовані податкові, законодавчі та інші системи, важливим є те, як держава протягом тривалого історичного періоду зберігає прозорість, справедливість і високий рівень чесності у суспільстві, а також пов'язані з цим позитивні ефекти (Андреасон, 2017).

Дивлячись на країни середнього кластеру, можна відзначити, що переважно сюди потрапляють держави з неформального утворення великої четвірки (таку назву утворення носить тому, що лише ці 4 країни у Європі є членами G7 та G20). Такі країни як Німеччина, Франція, Італія та Великобританія вважаються найбільш впливовими представниками регіону, як в політичному вимірі, так і в економічному. Впливовість цих країн на міжнародній арені створює у суспільствах цих держав переважно більші очікування від діяльності урядів та державних інституцій. Це в свою чергу веде до більшої зацікавленості та прискіпливості населенням до державної політики, яку ведуть очільники цих країн, а відтак до мінливості соціальної довіри в суспільстві.

Щодо довіри в Україні, то можна сказати, що на теренах нашої держави вона набула особливих ознак. Вона здебільшого активніше проявляється у високих значеннях до громадських та волонтерських організацій, недержавних добровільних інституцій, Збройних сил, церкви (рис.1). С. Сальнікова у своїй роботі пояснює відносно позитивні значення до української армії та церкви тим, «що ці інститути, впродовж своєї історії, ніколи не займали негативної позиції відносно суспільства і не визначали його як арбітра у вирішенні внутрішньоситуаційних розподілів сфер впливу» (див. (Мурадян, 2014, с.169).

Стосовно довіри до армії, то, на думку С. Сальнікової, вона багато в чому завдячує позиції військової структури під час Помаранчевої революції в 2004 році. «Тоді військо не стало вирішальним фактором у вирішенні суспільно-політичного конфлікту, що виключило силовий розгін мітингувальників». Інакше кажучи, суспільство відчуває вдячність армії за те, що вона ніколи не йшла проти власного народу (див. (Мурадян, 2014, с. 169)).

Подібну ситуацію, проте в більшому прояві, спостерігаємо і сьогодні. Найбільші показники соціальної довіри до армії ще більше зростають на фоні продемонстрованої сили, незламності та готовності віддати життя за збереження свободи та визволення українського народу військовими / силовими структурами. Народ висловлює довіру і впевненість в армії, активізує волонтерську діяльність в загальнодержавному масштабі, різними способами підтримує бойовий дух та віру в перемогу. Збройні Сили України сьогодні перебувають в центрі обговорень не лише українського суспільства, а і всього світу, доводячи стійкість національної ідеї та європейських цінностей.

Що стосується довіри до церкви, то С. Сальнікова відзначила її слабке місце в поділі православної церкви на Московський та Київський патріархати, що могло спричинити суспільний розкол, якого на щастя не сталося, здебільшого через існування особливої терпимості українців до інаквовірних, як прояву суспільної толерантності (див. (Мурадян, 2014)). Нестабільність політичного розвитку нашої держави призвела до ситуації, коли владні структури та їх представники ще донедавна мали найбільшу недовіру серед населення.

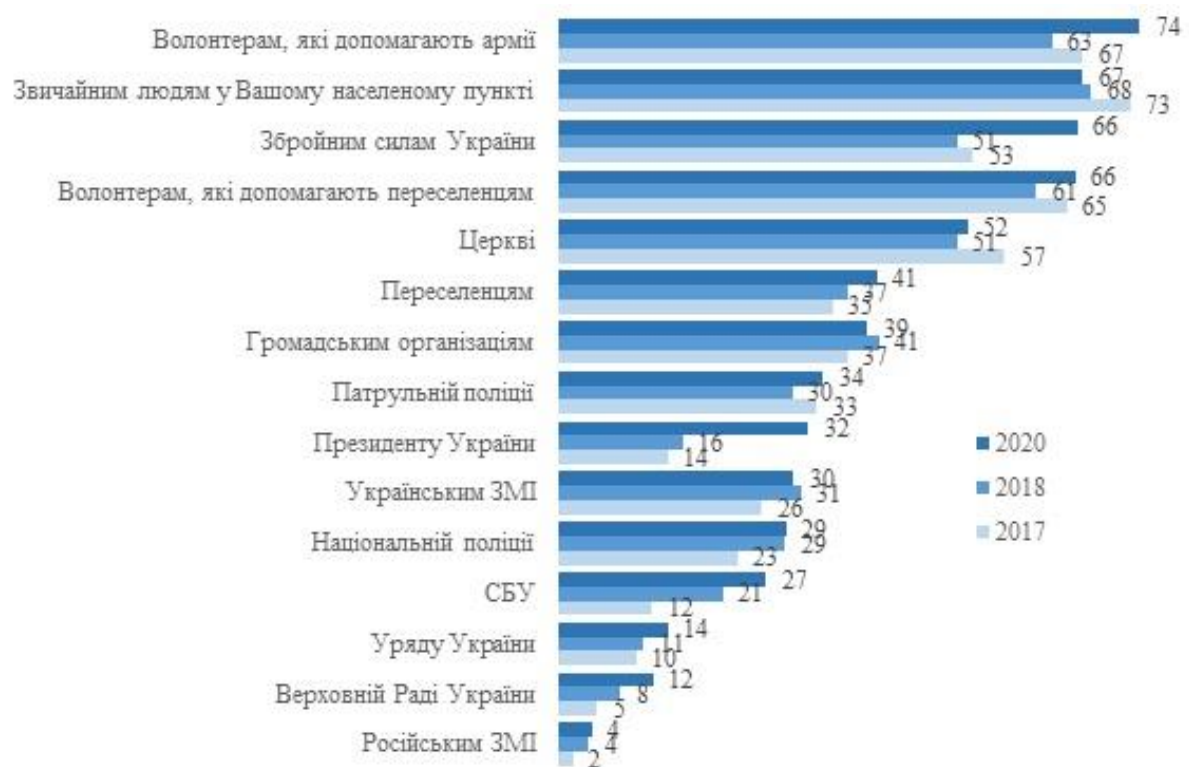

Рис. 1. Динаміка рівня довіри до соціальних інституцій, 2017-2020
(Довіра соціальним інституціям..., 2020)

Беручи до уваги інституції, до яких українці досить слабо проявляють соціальну довіру (рис. 1), не можна не звернути увагу на ключові політичні інституції України, такі як Кабінет міністрів (уряд), Верховна рада та Президент. Соціологиня С. Сальнікова відзначає «пікові точки у соціальній довірі до Президента України у 1996, 2005 та 2010 роках, в залежності від політичного лідера, до якого ця довіра висловлюється та прив'язаністю до виборів» (див. (Мурадян, 2014, с. 169). Відповідно до цього можна вважати, що найвищу довіру до Президента суспільство проявляє під час виборів. «Схожі тенденції, проте з меншою інтенсивністю, має довіра й до Верховної ради та уряду. Хоча всі три інституції в певні періоди часу були представниками одного кластеру, дослідниця, все ж, вважає, що українці завжди висловлюють більше соціальної довіри до президента. Пояснюється це тим, що, ймовірно, на уряд та Верховну раду суспільство накладає значно

більше відповідальності за ситуацію в державі, в той час як президента часто залишають в тіні» (див. (Мурадян, 2014, с. 169)).

Порівнюючи показники соціальної довіри в Україні та Білорусі як сусідніх держав та представників єдиного регіону С. Сальнікова відзначає той факт, що серед країн східної Європи Україна має стабільно високі значення, Білорусь, в свою чергу, такі, що стабільно зростають. Взагалі, в білоруському суспільстві дослідники відзначають найбільшу позитивну динаміку рівня довіри. Для пояснення даного явища, авторка посилається, зокрема, на характеристику політичного режиму Білорусі, який багато дослідників відзначають як авторитарний. У цьому ж контексті висловлюється припущення, що такі показники соціальної довіри свідчать про відсутність еволюційного розвитку соціально-політичної ситуації та значущих соціальних змін в Білорусі, а демократичний курс та напрямок в розвитку ринку лише декларативними заявами (див. (Мурадян, 2014)).

Незважаючи на слабку сформованість громадянського суспільства та відносно нестійкі політичні уподобання населення, в останні роки Україна все більше зусиль докладає для розвитку нашого демократичного устрою. На сьогодні ми є очевидцями небувалого єднання української нації довкола ідеї збереження державності та свободи. Після анексії Криму та початку російської агресії у 2014 році почався процес формування національної ідеї та нових політичних еліт. Коли ж росія розпочала повномасштабне вторгнення на територію України наприкінці лютого 2022 року, українці продемонстрували небувалу в усьому світі довіру до Президента, Збройних сил та будь-яких інститутів влади, які стали на захист держави і відстоювання її європейських цінностей.

Останні соціологічні дослідження українського суспільства демонструють нам шалені показники соціальної довіри, які, на жаль, неможливо підтвердити розрахованим нами раніше індексом. Проте ще в 2021 році результати таких досліджень не були такими однозначними, наприклад, дослідження проведене українським центром економічних та політичних

досліджень ім. О. Разумкова у липні-серпні 2021 року показало нам наступні результати. Перш за все результати показали, що серед державних та суспільних інститутів українці найбільше довіряють саме Збройним Силам України (68%), волонтерським організаціям (64%) та церкві (63,5%). Президентів ж довіряють лише 33% опитаних (Довіра до інститутів..., 2021).

Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології наприкінці 2021 року (3-11 грудня), демонструє нам дещо інакші, проте подібні показники довіри населення. До прикладу, тій самій армії та президенту довіряють 72% та 27% відповідно. Більшість респондентів також довіряють волонтерам 68%, церкві ж довіряють лише 51% (Динаміка довіри..., 2021).

Згідно з результатами опитування населення соціологічною групою Рейтинг у перший тиждень повномасштабної війни (публікація від 1 березня 2022 року), можна відзначити небувалу довіру і підтримку дій Збройних Сил України та президента. Відповідно до результатів опитування, 98% опитаних підтримують діяльність Збройних Сил України, 93% підтримують діяльність Президента Зеленського (Загальнонаціональне опитування..., 2022).

Висновок до Розділу 2

Отже, в цьому розділі ми детально розглянули можливості аналізу соціальної довіри на прикладі розрахунку індексу соціальної довіри, який в свою чергу базується на даних масивів Європейського соціального дослідження. Розрахування індексу дало нам змогу оцінювати наявні тенденції пов'язані з довірою в європейських суспільствах. Було доведено зв'язок індексу з іншими соціальними показниками, які вимірюються в масиві, зокрема: системою освіти, системою охорони здоров'я, задоволеністю демократією, роботою уряду, економічним станом, рівнем щастя та задоволеністю життям. Здатність розрахувати значення індексу для одних і тих самих країн у різні періоди часу, дає змогу пов'язувати зміни показників з різного роду перетвореннями або потрясіннями у суспільствах, що

досліджуються. Розрахунок індексу для декількох хвиль дослідження, дав змогу в динаміці спостерігати існування певних кластерів країн з різним рівнем соціальної довіри.

Індекс соціальної довіри загалом дав змогу аналізувати соціальну довіру в різних європейських державах. З точки зору цінності та можливості використання індексу слід відзначити велику кількість країн, для яких його можна розрахувати використовуючи дані Європейського соціального дослідження, а також велике поле для порівнянь показників як між країнами, так і в межах часово-просторового дослідження. Вивчаючи соціальну довіру та відстежуючи реакції суспільства на різноманітні соціальні, політичні та економічні зміни, можна оцінювати та прогнозувати наслідки будь-яких соціальних трансформацій.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті виконання мною роботи можна говорити про досягнення певних результатів. Відповідно до мети роботи ми з'ясували основні аспекти соціальної довіри та їх дослідження в сучасному науковому дискурсі. Зокрема, ми розглянули виміри міжособистісної та інституційної довіри, наявних у сучасних суспільствах та можемо зазначити, що перша майже завжди має більші показники та сильніше проявляється в соціумі. Згідно із завданнями роботи ми розкрили зміст поняття соціальної довіри в межах різних теоретичних підходів. Трактуючи дане поняття, ми дійшли висновку, що соціальна довіра є складним соціальним конструктом та елементом соціальної реальності, яка виникає лише в процесі соціальних взаємодій між суб'єктами для підтримки їх сталості. Довіра вибудовується як на рівні індивідуальної свідомості (як складова структури життєсвіту, яка свідомо чи несвідомо конструюється індивідом) та на загальносуспільному рівні та виступає механізмом згладжування суспільних відносин. Не дивлячись на важкість та неоднозначність поняття соціальної довіри ми змогли, зокрема, краще зрозуміти особливості соціальної довіри в окремих її аспектах, що дало змогу чітко сформулювати уявлення про значення соціальної довіри для формування та розвитку як соціальних утворень, так і суспільних відносин. Проаналізувавши наукові праці дослідників-соціологів, були виявлені особливості в інтерпретації соціальної довіри та сформовано уявлення про поняття соціальної довіри в різних вимірах, а також вплив соціальної довіри на функціонування соціальних взаємодій.

В рамках роботи ми сформували індекс соціальної довіри, який інтерпретували як середнє арифметичне значень міжособистісної та інституційної довіри. Розрахувавши індекс соціальної довіри на основі даних масиву Європейського соціального дослідження, були продемонстровані можливості інтерпретації показника соціальної довіри в межах суспільств різних Європейських держав. Відповідно до цього, можемо відзначити, що довіра по-різному проявляється у суспільствах з різними політичними

структурами. Так, наприклад, у суспільствах зі стабільною історично розвиненою демократією, соціальна довіра матиме значно більші показники, ніж у суспільствах з молодю та нерозвиненою демократією. Ще однією особливістю можемо назвати те, що розвинені суспільства досить часто можуть мати такі ж високі показники соціальної довіри як і авторитарні, що можна пояснити тим, що суспільствам авторитарних країн просто вигідно проявляти довіру. Згідно з цим, можемо також відзначити, що високі показники соціальної довіри, не завжди репрезентують соціальний добробут. Охарактеризувавши основні результати розрахунку індексу соціальної довіри, ми підтвердили можливість дослідження соціальної довіри та подальший розвиток наукового пізнання в цій сфері. Сформований індекс демонструє цілісність та гнучкість у використанні як для визначення особливостей суспільного устрою певних країн, так і для виявлення окремих тенденцій наявних у суспільствах у різні періоди.

Наприкінці роботи хотілось би відзначити, що перетворення в суспільній та, зокрема, політичній сферах сучасного українського суспільства, спричинені російською агресією, повинні дати новий поштовх для досліджень соціальної довіри та відродити науковий інтерес і зацікавленість дослідниками різних теоретичних течій та дослідницьких напрямків до вивчення соціальної довіри, який сьогодні може стати одним з центральних понять у становленні нової української державності та національної ідентичності. Наявна суспільна згуртованість, якої ще ніколи не існувало в Україні на такому рівні, без перебільшення є одним з найважливіших аспектів і передумов майбутніх соціальних перетворень і яка, в свою чергу, повинна стати ключовим предметом досліджень українських науково-дослідницьких осередків на найближчі роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Андрущенко, Г. Інформаційно-змістовне наповнення понять «соціальна довіра», «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра»: соціологічний аналіз. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, Вип. 69–70.
- 2) Бова, А. (2008). Довіра до соціальних інститутів. Крос-національні зіставлення. *Соц. Психологія*, № 2, 90-99.
- 3) Головаха, Є., Костенко, Н., Макеев, С. (2014). *Суспільство без довіри*. Київ: Інститут соціології НАН України, 338 с.
- 4) *Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років*. КМІС. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>
- 5) *Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України*. (2021). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
- 6) *Довіра соціальним інституціям і партіям: грудень 2020*. КМІС. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=3>
- 7) *Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (2022)*. Соціологічна група Рейтинг. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
- 8) Кожемякіна, О. (2016). Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація. *Демографія та соціальна економіка*, №1 (26), 118-131.
- 9) Кузьмук, О. (2015). Теоретична інтерпретація концепту «довіра» в соціології. *Грані*, №5, 42-46.
- 10) Паніна, Н. (2005). *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України, Фонд «Демократичні ініціативи», 157 с.

- 11) Стеценко, Т. (2018). Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління. *Грані*, №6 (21), 44-52.
- 12) Андреасон, У. (2017). *Доверие – золото Северной Европы*. Латвия, Green Print.
- 13) Гидденс, Э. (2005). *Устройство общества: Очерк теории структуризации*. Москва: Академический Проект, 528 с.
- 14) Мурадян, Е. (2014). *Динамика ценностно-нормативной системы и жизненные шансы: опыт постсоветской трансформации в Пограничье*. Вильнюс: ЕГУ, 366 с.
- 15) Луман, Н. (2007). *Социальные системы. Очерк общей теории*. Пер. с нем. СПб.: Наука, 648 с.
- 16) Селигмен, А. (2002) *Проблема доверия*. Москва: Идея-Пресс,
- 17) Штомпка, П. (2012). *Доверие – основа общества*. Москва: Логос, 440 с.
- 18) Штомпка, П. (2007). *Социология социальных изменений*. Москва: Директ-Медиа, 828 с.
- 19) European Social Survey. <https://www.europeansocialsurvey.org/data/round-index.html>
- 20) Castaldo, S. (2002). *Meanings of trust: a meta analysis of trust definitions*. Paper presented at Second Euram Conference, Stockholm.
- 21) Harris, J. (2002). *On trust, and trust in Indian Business: Ethnographic Exploration*. Working paper series. LSE.
- 22) Luhnman, N. (1979). *Trust and power*. N.Y.: John Wiley& Sons Inc., 228 p.
- 23) Luhmann, N. (2000). *Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Department of Sociology, University of Oxford.

ДОДАТКИ

Додаток А

А3. Як Ви вважаєте, в цілому, більшості людей можна довіряти чи варто бути обережним, маючи справу з людьми? Користуючись цією карткою, оцініть свою позицію за шкалою від 0 до 10 балів, якщо 0 балів означає, що «Потрібно бути обережним», а 10 – що «Більшості людей можна довіряти».

Потрібно бути обережним											Більшості людей можна довіряти	ВВ
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		88

А4. Як Ви вважаєте, більшість людей намагатимуться використати або ошукати Вас, якщо будуть мати нагоду, чи вони будуть намагатись поводити себе чесно та порядно? Для відповіді скористайтеся цією карткою.

Більшість людей будуть намагатись використати або ошукати мене											Більшість людей будуть намагатись поводити себе чесно та порядно	ВВ
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		88

А5. На Вашу думку, люди в основному намагаються допомагати іншим або дбають про власний інтерес? Для відповіді скористайтеся цією карткою.

Люди в основному, дбають про власний інтерес											Люди в основному намагаються допомагати іншим	ВВ
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		88

Довіра до різних державних і міжнародних інституцій:

- **В2.** Верховної ради України (парламенту)
- **В3.** Судово-правовій системі
- **В4.** Поліції
- **В5.** Політикам
- **В6.** Політичним партіям
- **В7.** Європейському парламенту
- **В8.** ООН

Зовсім не довіряю											Повністю довіряю	ВВ
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		88

Додаток Б

Таблиця 1

Факторний аналіз змінних, дотичних до виміру довіри

Rotated Component Matrix^a							
	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
Most people can be trusted or you can't be too careful	,252	,762	,138	,095	,099	-,012	-,031
Most people try to take advantage of you, or try to be fair	,216	,804	,083	,147	,072	,011	,004
Most of the time people helpful or mostly looking out for themselves	,209	,783	,087	,102	,026	,042	,020
Trust in country's parliament	,747	,174	,347	-,030	,142	,048	-,031
Trust in the legal system	,635	,256	,364	,073	,069	-,054	-,060
Trust in the police	,558	,250	,295	,156	-,032	,030	-,006
Trust in politicians	,757	,181	,365	-,122	,116	,067	,011
Trust in political parties	,740	,176	,385	-,114	,109	,034	,005
Trust in the European Parliament	,438	,121	,737	-,046	,057	-,118	,074
Trust in the United Nations	,386	,170	,706	,004	,052	-,119	,026
How interested in politics	-,126	-,175	-,127	,028	-,449	-,338	,468
How satisfied with life as a whole	,304	,175	,048	,771	,127	-,023	,000
How satisfied with present state of economy in country	,698	,138	,018	,331	,106	,003	-,100
How satisfied with the national government	,809	-,012	,018	,112	,017	,087	,054
How satisfied with the way democracy works in country	,783	,105	,103	,193	,072	,037	-,025
State of education in country nowadays	,597	,162	,035	,248	-,168	-,012	,020
State of health services in country nowadays	,604	,168	-,027	,253	-,093	-,023	-,089
How happy are you	,206	,162	,084	,790	,112	-,027	,029
How emotionally attached to [country]	,045	-,022	,309	,380	-,077	,591	-,049
How emotionally attached to Europe	,077	,060	,652	,336	,045	,235	-,032
How religious are you	,113	-,095	,011	,017	-,057	,549	,434
Gender	-,072	,069	,057	-,005	,102	,035	,848
Age of respondent	-,016	,089	-,153	-,173	-,002	,752	-,074
Highest level of education	,033	,009	,015	,041	,745	-,089	,010
Occupation	-,026	-,108	-,061	-,135	-,765	,003	-,057
Extraction Method: Principal Component Analysis.							
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.							
a. Rotation converged in 15 iterations.							

Таблиця 2

Складові індексу

	Mean	Std. Deviation	N
InstitutionalTrust	4,8191	2,03543	31541
InterpersonalTrust	5,2570	1,99420	35655

Таблиця 3

Кореляційний аналіз вимірів соціальної довіри

		InstitutionalTrust	InterpersonalTrust
InstitutionalTrust	PearsonCorrelation	1	,480**
	Sig. (2-tailed)		0,000
	N	31541	31359
InterpersonalTrust	PearsonCorrelation	,480**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	
	N	31359	35655

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Таблиця 4

Ранжування країн Європи за двома вимірами довіри

№	Country	Interpersonal trust	Institutional trust	Різниця
1	Norway	6,6588	6,4662	0,1926
2	Finland	6,7435	6,1836	0,5599
3	Netherlands	6,2079	5,9695	0,2384
4	Switzerland	6,0962	5,8884	0,2079
5	Austria	5,8445	5,3318	0,5126
6	Germany	5,6762	5,1243	0,5519
7	Belgium	5,3110	5,0462	0,2649
8	Estonia	5,5564	5,0213	0,5351
9	Hungary	4,7252	5,0059	-0,2806
10	Ireland	5,9172	4,9167	1,0004
11	United Kingdom	5,5645	4,5794	0,9851
12	Italy	4,6487	4,5233	0,1254
13	Czechia	5,0842	4,4881	0,5961
14	France	5,1573	4,4746	0,6827
15	Poland	4,2974	4,3768	-0,0794

16	Cyprus	3,9448	4,0135	-0,0687
17	Slovenia	4,8715	3,8814	0,9902
18	Serbia	3,5614	3,4723	0,0892
19	Bulgaria	3,7581	2,8152	0,9428
№	Country	Interpersonal trust	Institutional trust	Різниця
1	Finland	6,7435	6,1836	0,5599
2	Norway	6,6588	6,4662	0,1926
3	Netherlands	6,2079	5,9695	0,2384
4	Switzerland	6,0962	5,8884	0,2079
5	Ireland	5,9172	4,9167	1,0004
6	Austria	5,8445	5,3318	0,5126
7	Germany	5,6762	5,1243	0,5519
8	United Kingdom	5,5645	4,5794	0,9851
9	Estonia	5,5564	5,0213	0,5351
10	Belgium	5,3110	5,0462	0,2649
11	France	5,1573	4,4746	0,6827
12	Czech Republic	5,0842	4,4881	0,5961
13	Slovenia	4,8715	3,8814	0,9902
14	Hungary	4,7252	5,0059	-0,2806
15	Italy	4,6487	4,5233	0,1254
16	Poland	4,2974	4,3768	-0,0794
17	Cyprus	3,9448	4,0135	-0,0687
18	Bulgaria	3,7581	2,8152	0,9428
19	Serbia	3,5614	3,4723	0,0892

Факторний аналіз ключових ознак

Rotated Component Matrix ^a		
	Component	
	1	2
Most people can be trusted or you can't be too careful	,241	,803
Most people try to take advantage of you, or try to be fair	,188	,844
Most of the time people helpful or mostly looking out for themselves	,182	,808
Trust in country's parliament	,817	,233
Trust in the legal system	,750	,291
Trust in the police	,648	,286
Trust in politicians	,845	,204
Trust in political parties	,844	,194
Trust in the European Parliament	,797	,102
Trust in the United Nations	,744	,146
Extraction Method: Principal Component Analysis.		
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.		
a. Rotation converged in 3 iterations.		

Кореляції першої групи ознак

		Most people can be trusted or you can't be too careful	Most people try to take advantage of you, or try to be fair	Most of the time people helpful or mostly looking out for themselves
Most people can be trusted or you can't be too careful	Pearson Correlation	1	,609**	,536**
	Sig. (2-tailed)		0	0
	N	35906	35731	35803
Most people try to take advantage of you, or try to be fair	Pearson Correlation	,609**	1	,576**
	Sig. (2-tailed)	0		0
	N	35731	35787	35705
Most of the time people helpful or mostly looking out for themselves	Pearson Correlation	,536**	,576**	1
	Sig. (2-tailed)	0	0	
	N	35803	35705	35875
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).				

Кореляції другої групи ознак

		Trustinc ountry's parliam ent	Trustinth elegalsyst em	Trustint hepolice	Trustinp olitician s	Trustinpo liticalpart ies	TrustintheE uropeanParl iament	Trustinthe UnitedNati ons
Trustincoun try'sparliamen t	PearsonCorr elation	1	,668**	,537**	,743**	,719**	,561**	,519**
	Sig. (2- tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	35147	34808	35058	34868	34773	33112	32644
Trustintheleg alsystem	PearsonCorr elation	,668**	1	,684**	,594**	,577**	,516**	,511**
	Sig. (2- tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	34808	35313	35262	34908	34809	33177	32720
Trustinthepol ice	PearsonCorr elation	,537**	,684**	1	,498**	,474**	,410**	,443**
	Sig. (2- tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	35058	35262	35747	35210	35099	33372	32902
Trustinpoliti cians	PearsonCorr elation	,743**	,594**	,498**	1	,872**	,597**	,514**
	Sig. (2- tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	34868	34908	35210	35292	35065	33173	32712
Trustinpoliti calparties	PearsonCorr elation	,719**	,577**	,474**	,872**	1	,615**	,533**
	Sig. (2- tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	34773	34809	35099	35065	35184	33134	32665
TrustintheEu ropeanParlia ment	PearsonCorr elation	,561**	,516**	,410**	,597**	,615**	1	,745**
	Sig. (2- tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	33112	33177	33372	33173	33134	33440	32173

Trust in the United Nations	Pearson Correlation	,519**	,511**	,443**	,514**	,533**	,745**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	32644	32720	32902	32712	32665	32173	32966

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Таблиця 8

Кореляції індексу соціальної довіри з іншими ознаками

	Trust Index	
Trust Index	Pearson Correlation	1
	Sig. (2-tailed)	
	N	31359
Your net [pay/pensions/social benefits] is unfairly low, fair, or unfairly high	Pearson Correlation	,309**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	26605
Occupation, ISCO08	Pearson Correlation	-,199**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	28536
Highest level of education	Pearson Correlation	,118**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	31292
Year of birth	Pearson Correlation	,054**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	31225
Gender	Pearson Correlation	,000
	Sig. (2-tailed)	,946
	N	31359
Would vote for [country] to remain member of European Union or leave	Pearson Correlation	-,124**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	22363
Would vote for [country] to become member of European Union or remain outside	Pearson Correlation	-,084**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	3824
How religious are you	Pearson Correlation	,020**
	Sig. (2-tailed)	,001
	N	31098

Howemotionallyattachedto [country]	PearsonCorrelation	,166**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	31289
HowemotionallyattachedtoEurope	PearsonCorrelation	,354**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	31091
Subjectivegeneralhealth	PearsonCorrelation	-,203**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	31324
Feelingofsafetyofwalkingaloneinlocalareaafterdark	PearsonCorrelation	-,243**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	31146
Howhappyareyou	PearsonCorrelation	,361**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	31267
Howsatisfiedwithlifeas a whole	PearsonCorrelation	,410**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	31243
Howsatisfiedwithpresentstateofeconomyincountry	PearsonCorrelation	,546**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	31003
Howsatisfiedwiththenationalgovernment	PearsonCorrelation	,501**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	30793
Howsatisfiedwiththewaydemocracyworksincountry	PearsonCorrelation	,592**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	30864
Stateofeducationincountrynowadays	PearsonCorrelation	,454**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	30603
Stateofhealthservicesincountrynowadays	PearsonCorrelation	,449**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	31238
**. Correlationissignificantatthe 0.01 level (2-tailed).		
*. Correlationissignificantatthe 0.05 level (2-tailed).		
c. Cannotbecomputedbecauseatleastoneofthevariablesconstant.		